

دستور زبان فارسی

دکتر مهدی رضائی

تهران - ۱۳۹۲

سرشناسه	رضائی، مهدی، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پدیدآور	دستور زبان فارسی فارسی / مهدی رضائی
مشخصات نشر	تهران: میترا، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	۱۶۰ ص.
شابک	2 - 85 - 8417 - 964 - 978
وضعیت فهرست‌نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه: ص. [۱۵۹] - ۱۶۰
موضوع	فارسی -- دستور -- راهنمای آموزشی (عالی)
رده‌بندی کنگره	PIR ۲۶۹۳ / ۵۵۶۲ ۱۳۹۲
رده‌بندی دیویی	۴۰۷۶۴ / ۵
شماره کتابشناسی ملی	۳۲۷۸۵۳۷

دستور زبان فارسی

دکتر مهدی رضائی

چاپ نخست: زمستان ۱۳۹۲ - چاپ: چاپخانه تابش
حروفچینی و صفحه‌آرایی: میترا (مروارید پورکاظمی)
شمار: ۱۰۰۰ نسخه

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشر میترا: خیابان مجاهدین اسلام، شماره ۱۸۲

تلفن: ۳۳۱۳۳۵۰۵، نمابر: ۳۳۵۰۴۲۲۴

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۴۱۷-۸۵-۲ 2 - 85 - 8417 - 964 - 978 ISBN

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار
۱۱	فصل اول آواشناسی
۱۳	آوا و نشانه
۱۷	شمار آواهای زبان فارسی
۲۰	قوانین حاکم بر آواها
۲۳	فصل دوم ساختواژه
۲۵	ساختواژه
۲۶	انواع واژگان زبان فارسی
۳۰	فعل
۳۱	ساختمان فعل
۳۹	اجزای فعل
۵۶	زمان فعل
۶۲	وجه فعل
۶۶	فعل از نظر مفهوم و عملکرد
۷۸	اسم
۷۸	اسم از نظر ساختار
۸۹	اسم از نظر معنا
۹۱	صفت
۹۱	صفت از نظر ساختار

۹۳	صفت از نظر معنا
۹۸	درجات صفت
۱۰۰	ضمیر
۱۰۰	ضمیر شخصی
۱۰۱	ضمیر مشترک
۱۰۱	ضمیر اشاره
۱۰۲	ضمیر مبهم
۱۰۲	ضمیر برشی
۱۰۳	قید
۱۰۴	قید از نظر ساختار
۱۰۵	قید از جهت مفهوم و معنا
۱۰۶	عدد
۱۰۷	عدد اصلی
۱۰۷	عدد ترتیبی
۱۰۷	عدد کسری
۱۰۸	عدد توزیعی
۱۰۸	حرف
۱۰۹	حرف از نظر معنا
۱۱۲	صوت
۱۱۴	ترکیب و اشتقاق
۱۱۵	انواع ترکیب و اشتقاق
۱۱۵	ترکیب و اشتقاق فعل ساز
۱۱۸	ترکیب و اشتقاق اسم ساز
۱۲۱	ترکیب و اشتقاق صفت ساز

۱۲۵	ترکیب ضمیر ساز
۱۲۶	ترکیب عدد ساز
۱۲۶	ترکیب صوت ساز
۱۲۶	ترکیب حرف ساز
۱۲۷	ترکیب و اشتقاق قید ساز
۱۲۹	فصل سوم فراواژه
۱۳۱	فراواژه
۱۳۲	انواع فراواژه
۱۳۲	شبه جمله
۱۳۳	گروه
۱۳۴	ترکیب
۱۳۹	جمله
۱۴۳	نقش واژگان در فرا واژه
۱۴۳	نقش فعلی
۱۴۴	نقش نهادی
۱۴۵	نقش مسندی
۱۴۶	نقش مفعولی
۱۴۷	نقش تمیزی
۱۴۷	نقش متممی
۱۴۸	نقش قیدی
۱۴۹	نقش منادایی
۱۵۰	نقش وصفی
۱۵۱	نقش اضافی
۱۵۲	نقش بدلی

- نقش عاطفی (معطوفی) ۱۵۳
- نقش تأکیدی ۱۵۵
- انواع فراواژه از نظر معنا ۱۵۶
- عاطفی ۱۵۶
- خبری ۱۵۷
- امری ۱۵۷
- احتمالی ۱۵۷
- پرسشی ۱۵۸
- منابع و مأخذ مستقیم و غیر مستقیم ۱۵۹

پیشگفتار

پس از حدود یک سده تلاش و کوشش زبان‌پژوهان در زمینه تألیف کتاب‌های متعدد، دستور زبان فارسی هنوز به یک طرح کلی و قابل پذیرش برای عموم نرسیده است. از نکات قابل تأمل و پیگیری در این عدم توفیق، می‌توان به پراکندگی آرای دستورنویسان به دلیل مشرب‌های مختلف علمی و دیدگاه‌های متفاوت نویسندگان در این زمینه اشاره کرد؛ در ابتدای این امر و تا مدت‌ها دستورنویسان فارسی، متأثر از صرف و نحو عربی بودند و طعم تند قواعد صرف و نحو عربی در دستورهای فارسی، به مذاق علاقه‌مندان خوش ذوق و پارسی دوست خوش نمی‌آمد. پس از آشنایی با زبان‌های غربی از جمله فرانسه و انگلیسی، سایه سنگین و ناسازگار گرامر آن زبان‌ها بر دستورهای زبان فارسی چیره شد و به تازگی نیز اندام نحیف دستور زبان فارسی در لباسی که زبان‌شناسی بر آن دوخته است، از هر زمان دیگری نامتناسب‌تر شده است؛ زیرا بعضی از پژوهش‌های زبان‌شناسی و نظریات آن، بیشتر بر مبنای زبان‌های اروپایی شکل گرفته است و پوششی که برای آن زبان‌ها خوب و متناسب است، بر قامت این زبان زیبا نمی‌نشیند. علت آن نیز واضح است؛ چون هر زبان الگوها و ساختارهای خود را دارد و هر کوششی برای تدوین قواعد منظم برای آن، بدون توجه به ذات زبان، توفیق نخواهد یافت.

در کتاب پیش رو، با ارائه یک طرح منسجم و منطقی که بر مبنای مطالعه خود زبان فارسی به دست آمده است، سعی شده تا حد امکان،

ویژگی‌های ذاتی زبان فارسی بدون توجه به دستور دیگر زبان‌ها، استخراج و تدوین شود. وقتی صحبت از طرح دستور زبان فارسی می‌شود، خواننده چشم دارد تا ساختاری روشن و استوار ببیند.

منظور از طرح منسجم و منطقی دستور زبان، نوع و ترتیب قرار گرفتن مباحث زبانی است که بهتر است در یک کتاب دستور زبان، در ساختی مناسب و چینی‌پذیر فنی ارائه شود. اهمیت این مطلب در آن است که با نگاهی گذرا به فهرست کتاب‌های دستور زبان فارسی موجود، دیده می‌شود که خیلی از عنوان‌ها خاص زبان فارسی نیست یا اگر مربوط به این زبان است، جایش در دستور زبان نیست؛ بلکه می‌تواند در فن معانی، بیان یا عروض و قافیه مطرح شود. نکته دیگر در طرح دستور زبان، ترتیب قرار گرفتن مباحث است؛ باز با مقایسه فهرست چند کتاب دستور زبان فارسی، می‌توان انبوهی از بی‌نظمی، پریشانی و ناسازگاری‌ها دید و نادرتر آن است که دو کتاب دستور نمی‌توان یافت که از یک ترتیب در بیان مباحث، پیروی کرده باشند؛ در حالی که قبل از هر چیز «دستورمند بودن» برای دستور که کتاب قانون زبان است، بهتر است در نظر گرفته شود که متأسفانه تا کنون مورد توجه قرار نگرفته است.

از دیگر نقاط ضعفی که در دستورهای فعلی دیده می‌شود، درآمیختن مباحث تاریخی زبان با مباحث زبان رایج فارسی است. آوردن ابیات یا شواهدی از نثرهای کهن، نمونه آشکار این درآمیختگی است. باید توجه داشت که زبان بنا به ویژگی‌های ذاتی و تحولات اجتماعی، در گذر زمان دگرگون می‌شود؛ به همین دلیل بهتر است که دستور تاریخی از دستور رایج تفکیک شده و در کتاب‌های مستقلی بدان پرداخته شود. برای پرهیز از این درآمیختگی، در کتاب حاضر، سعی شده است تا به هیچ‌کدام از متون گذشته استناد نشود و تمامی نمونه‌ها از زبان رایج کنونی انتخاب

شود. در همین راستا مرزبندی بین زبان و ادبیات نیز ضروری به نظر می‌رسد که سعی شد این مهم نیز در این کتاب مورد توجه قرار گیرد.

تحولات زبان در بستر جامعه و زمان، توجه به تجویزی یا توصیفی بودن دستور زبان را ایجاب می‌کند. نویسنده دستور ضمن توجه به دگرگونی همیشگی زبان، بهتر است از استناد به شیوه جمله‌بندی و واژه‌سازی‌های کهن و تجویز آن برای فارسی‌زبانان و درست و غلط انگاشتن ساختارهای رایج در بین زبانمندان پرهیزد و صرفاً به توصیف زبان رایج (البته زبان معیار نه گفتار عامیانه) بپردازد. در کتاب پیش رو با در نظر گرفتن همین نکته، همه تلاش بر توصیف زبان رایج قرار گرفته است و نویسنده را اعتقاد بر این است که هیچ دستور زبانی نمی‌تواند همیشگی باشد؛ بلکه بهتر است هر از چندی با توجه به سرشت دگرگونی زبان، دستوری نوین برای توصیف زبان هر دوره تدوین شود.

در دستور زبان فارسی که اکنون پیش روی خوانندگان گرامی قرار دارد، سعی شده است در حد توان، اشکالات فوق بر طرف شود؛ در عین حال که هیچ‌گونه ادعای برتری نسبت به دیگر آثار وجود ندارد و تنها تلاشی است برای بومی‌سازی بیشتر علم دستورنویسی فارسی بر اساس ذات و ویژگی‌های زبان فارسی و دریچه‌ای است که در آن از شیشه زبان فارسی به زبان فارسی نگریسته شده است و آغازی دوباره است برای رسیدن به الگویی دستوری که مورد پذیرش همه و لازم الاتباع باشد. در ضمن نگارش این اثر به مطالعات گذشته و دریافت‌های علمی دیگر محققان، ارجح نهاده می‌شود و ضمن معتبر دانستن آن، هر جا لازم نمود از دوباره‌کاری دوری شده، به نتایج تحقیقات پیشین ارجاع داده می‌شود.